

SVETLANA R. STOJIC*
 Filozofski fakultet
 Univerzitet u Beogradu

UDK: 811.111'374.3

■ REČNIK SAMJUELA DŽONSONA

Samjuel Džonson (Samuel Johnson) bio je jedan od najistaknutijih ljudi od pera u Engleskoj osamnaestog veka. Kao pesnik, esejista, književni kritičar, urednik, romanopisac, biograf i leksikograf dao je veliki doprinos engleskom jeziku i književnosti. Kako se 2009. godine obeležava tristogodišnjica njegovog rođenja (1709-1784), u ovom tekstu podsetićemo se Džonsona kao velikog leksikografa.

Osamnaesti vek kao zlatno doba kodifikacije engleskog jezika u preskriptivno-normativnom duhu nesumnjivo predstavlja 'doba rečnika', budući da dotadašnja leksikografska praksa doživljava svoj vrhunac upravo sa Džonsonovim rečnikom pod nazivom *Dictionary of the English Language*.

Od 1694. kada je u Francuskoj uspešno završen rad na rečniku (*Dictionnaire de l'Académie française*) pod okriljem jezičke akademije, sve češće se na tlu Britanije isticala potreba za usavršavanjem engleskog jezika. Pored toga, postojalo je mišljenje da je u poređenju sa latinskim i grčkim, engleski podložan stalnim promenama. Tako počinju da se kristališu stavovi da jezik treba usavršiti i regularizovati, a potom sačuvati od promena i kvarenja. Postojali su predlozi da bi taj zadatak trebalo prepustiti stručnjacima pod okriljem neke državne odnosno kraljevske institucije. Osnivanje akademija u drugim zemljama, prvo u Italiji 1572, a zatim u Francuskoj 1635, predstavljalo je veliki podsticaj za širenje takvih ideja. Pobornici akademije bili su i veliki pisci poput Džona Drajdena (John Dryden), Danijela Defoa (Daniel Defoe), Džozefa Adisona (Joseph Addison) i Džonatana Svifta (Jonathan Swift). Međutim, postojali su i protivnici ideje o osnivanju akademije, a među njima je bio i Džonson, koji je kritikovao Sviftov predlog, a u delu *Lives of the Poets*, piše o neodrživosti akademije kao jezičkog autoriteta, jer bi njene „naredbe verovatno čitali mnogi samo da bi mogli biti sigurni da ih se neće pridržavati“ budući da je smatrao da je za tadašnje Britance bilo karakteristično da „ismevaju autoritete“ (ceo citat u Wells 1973: 37).

Ipak, Adisonov predlog o rečniku koji bi sadržavao citate iz književnosti bio je poznat Samjuelu Džonsonu. Kada mu se obratila jedna grupa knjižara sa predlogom da sačini novi rečnik, Džonson ga je prihvatio.

U tekstu *The Plan of a Dictionary of the English Language* (Johnson 1746: 45-62) koji je uputio Lordu Česterfildu (Earl of Chesterfield), Džonson izražava nadu da će njegov rečnik služiti kao instrument za stabilizaciju jezika. U Planu se navode teškoće

* Kontakt podaci (Email): sstojic@f.bg.ac.rs

u odabiru jezičkog materijala koji treba uvrstiti u rečnik. Iako je glavna svrha izrade rečnika da „očuva čistotu i ustanovi značaj“ engleskog jezika, on mora sadržati i strane reči mada se „sve one ne smatraju na isti način delom našeg jezika, jer su neke od njih naturalizovane i inkorporirane, a druge su još uvek stranci“. Od reči „koje još uvek imaju status stranih, i nisu pristupile procesu asimilacije, neke izgleda treba zadržati jer kupci rečnika očekuju da ih nađu.“ Po njegovom mišljenju rečnik „do izvesnog stepena treba da sadrži i neke osobene reči svake profesije“, a pošto se „vrednost jednog dela mora procenjivati kroz njegovu upotrebu: nije dovoljno da rečnik oduševljava kritičare ukoliko u isto vreme ne obrazuje one koji žele da uče“, i zato nije mudro isključiti terminologiju nauka i umetnosti.

Nakon izbora leksičke građe, naredni posao tiče se ortografije koja je uveliko „proizvod slučajnosti“, te „još uvek postoji velika nesigurnost i među najboljim kritičarima“. Uprkos takvom stanju u ortografiji, Džonson predlaže da se ne pristupa nikakvim inovacijama bez preke potrebe jer „svaka promena je sama po sebi zlo“. On ističe da je „izgovor tesno povezan sa ortografijom, a regularizacija izgovora je od velike važnosti za postojanost jezika, jer će prve promene prirodno započeti sa nepravilnostima u živom govoru“.

Pošto je cilj rečnika da stabilizuje engleski jezik, posebna pažnja biće posvećena određivanju „akcentuacije višesložnih reči uz pomoć pravih autoriteta“, jer je izgovor „jedan od kapricioznih fenomena koji se ne mogu lako podvesti pod pravila“.

Potom sledi rad na „etimologiji ili derivaciji“, jer engleski nije „primitivan niti samonikao, već je prihvatio reči svake generacije,“ kao što je primio i „dodatne reči iz vrlo različitih regija; tako da u traganju za precima našeg govora moramo lutati od tropskih do ledenih zona da bismo neke našli u dolini Palestine, a neke na norveškim stenama“.

Posle završenog rada na etimologiji trebalo bi se posvetiti problemu analogije jer „kad otkrijemo odakle reči vode poreklo, treba da istražimo koji zakoni nad njima vladaju, i kako se one menjaju različitim nastavcima,“ jer „govor nije nastao od neba datom analogijom. Do nas nije stigao u stanju jednoobraznosti i savršenstva, već je nastao iz potrebe i širio se slučajno, i stoga se sastoji od različitih delova koji su skupljeni zajedno nehatom, izveštačenošću, učenjem, ili neznanjem“.

Reči treba zatim proučavati na osnovu njihovih „različitih odnosa u sintaksi ili konstrukciji“, jer Džonsonu nije poznato „da li je takvog razmatranja bilo u engleskim rečnicima, a gramatičari u tome mogu malo da pomognu“. Sintaksa engleskog jezika je „suviše nestabilna da bi se mogla podvesti pod pravila i može se naučiti samo posebnim razmatranjem određenih reči onako kako ih koriste najbolji autori“.

Potom „pažnju treba posvetiti frazeologiji“, što iziskuje veliki „rad na objašnjenju tih reči i fraza kratko, potpuno i jasno“, a „obim i zamršenost tog zadatka dovoljno su pokazani neuspehom onih koji su to pokušali da urade“. Džonson ne zaboravlja da treba pažljivo uočavati razlike u značenjima reči koje se obično posmatraju kao sinonimi, a mnoge reči treba objasniti kroz antonime jer se „suprotnosti najbolje vide kad stoje zajedno“.

Zatim sledi rad na „raspoređivanju reči u klase“ kao što su npr. „reči u opštoj upotrebi; reči koje se uglavnom koriste u poeziji; zastarele reči; reči koje prihvataju samo određeni pisci, a ipak nisu neprikladne; reči koje se koriste samo u šaljivim

tekstovima; varvarizmi i nepravilne reči". Ove poslednje mogu biti „žigosane nekom beleškom koja ukazuje da su ozloglašene, jer ih treba pažljivo iskoreniti gde god da se nađu, a često ih nalazimo čak i kod najboljih pisaca".

Što se tiče citata koji ilustruju upotrebu, „biće prikladno poštovati očigledno pravilo" tj. trebalo bi „dati prednost piscima najvećeg ugleda nad onima nižeg ranga". Džonson predlaže da se „citati raspoređuju po starosti autora" da bi na taj način „svaka reč imala svoju istoriju".

Ovo je u najkraćim crtama prikaz Plana rečnika kojim „se može stabilizovati izgovor našeg jezika, sačuvati njegova čistota, utvrditi njegova upotreba i produžiti njegova postojanost" (Johnson 1746:62).

Već tokom rada na Rečniku Džonson je postao svestan da svoj plan neće moći u potpunosti da sprovede u delo. Uprkos tome, „Plan ostaje kao izuzetan dokument ... jer za nekog ko nikada nije prikupljao građu za rečnik, Džonsonovo poimanje leksikografskih problema sa kojima će se suočiti je izvanredno" (Landau 1989: 48).

Džonson je započeo rad na rečniku 1747, pošto je potpisao ugovor sa grupom eminentnih izdavača i knjižara. Od Lorda Česterfilda nije dobio nikakvu značajnu novčanu pomoć. Imao je samo šest pomoćnika koji su zajedno sa njim prepisivali citate.

Prema Džonsonovom prvobitnom planu Rečnik je trebalo da bude završen 1750, međutim mukotrpan rad se završio pet godina kasnije tako da je prvi put objavljen u dvotomnom folio izdanju tek u aprilu 1755. Rečnik je štampan na 2.300 strana i sadržao je preko 40.000 odrednica ilustrovanih sa preko 116.000 citata preuzetih iz svih oblasti znanja kao i iz književnosti. Citati iz književnosti preuzeti su od autora koji su pisali u periodu od 1580. do 1660, jer je Džonson smatrao da su dela iz tog perioda „izvori nezagađenog engleskog, kao čista vrela pravih reči i izraza" (Johnson 1773: 145).

U Predgovoru Rečnika Džonson priznaje da njegovo delo ne može da zaustavi jezičke promene tj. da se „izvesno vreme zanosio neosnovanom nadom", a sada uviđa da se „preпустиo očekivanju koje ne mogu opravdati ni razum ni iskustvo", a zatim zaključuje:

Kada vidimo kako iz veka u vek ljudi stare i umiru jedni za drugima u određena vremena, smejemo se eliksiru koji obećava da će produžiti život do hiljadu godina, i sa istim pravom možemo ismevati leksikografa, koji, iako ne može da pokaže primer naroda koji je sačuvao svoje reči i fraze od promena, mašta da njegov rečnik može da balsamuje jezik, i zaštiti ga od propadanja i kvarenja, da je u njegovoj moći da promeni zemaljsku prirodu, ili odmah očisti svet od gluposti, taštine i izveštačenosti. (Johnson 1773: 151)

Međutim, Džonson se nije odricao preskriptivne uloge leksikografa. U vreme rada na Rečniku, u časopisu *Rambler* ukazuje da je cilj njegovog rada „usavršavanje jezika" do „gramatičke čistote" i čišćenje jezika „od kolokvijalnih varvarizama, nedozvoljenih idioma i nepravilnih kombinacija" (citat u Baugh/Cable 1993: 267).

U Predgovoru Rečnika Džonson takođe navodi da se uprkos neumitnim promenama treba boriti za očuvanje jezika jer „život se može produžiti ako vodimo računa o sebi, mada se smrt ne može konačno poraziti: jezici kao i vlade imaju prirodnu sklonost ka

propadanju; očuvali smo svoj ustav tako dugo, hajde da učinimo napor da očuvamo i naš jezik. (Johnson 1773: 151)

Navedeni citat ilustruje Džonsonovo poimanje jezika karakteristično za to doba. Jezik se posmatrao kao živi organizam koji se rađa, propada i konačno umire. Stoga je Džonsonov glavni cilj bio da eksplicitnim normiranjem uspori promene, a time i proces umiranja. Tako je Džonson na sebe preuzeo ulogu koju su u Francuskoj i Italiji imale akademije. U Britaniji i drugim evropskim zemljama njegovo delo često je poređeno sa dostignućima ovih institucija. Neki njegovi sunarodnici isticali su da on na izvestan način predstavlja akademiju za svoju zemlju, i hvalili su ga što je uspeo da „pobedi četrdeset Francuza“ (citat u Mugglestone 1995: 27). Zbog svog doprinosa engleskom jeziku Džonson je 1762. dobio državnu penziju, a 1765. Trinita Koledž u Dublinu dodelio mu je počasnu titulu doktora, što je učinio i Oksfordski univerzitet 1775.

Od 1755. kada je prvi put objavljen u dvotomnom folio izdanju pod nazivom *A Dictionary of the English Language*, Džonsonov rečnik je izazvao krajnje oprečne kritike, mada su pohvale bile mnogo češće. Tako je 1755. Tomas Berč (Thomas Birch) koji je od 1747. pratio izradu rečnika, uputio Džonsonu pismo u kome ističe da zbog ogromnog doprinosa savremenom dobu i potonjim generacijama zaslužuje „odobranje i izraze zahvalnosti od svakog zaštitnika časti engleskog jezika“ (u Sledd/Kolb 1955: 136). Iste godine pojavila se nepotpisana kritika u časopisu *Edinburgh Review* u kojoj se rečnik poredi sa rečnicima francuske i italijanske akademije, a preporučuje se svima koji žele da usavrše svoj jezik, tako da će se „korist od ovog rečnika uskoro osetiti, jer ne postoji standard pravilnog jezika u govoru“ (u Boulton 1971: 115). Hvaleći Džonsona, Tomas Šeridan (Thomas Sheridan) je 1756. napisao da ako engleski „ikada bude stabilizovan“, sve potonje generacije treba da smatraju Džonsona „utemeljivačem, a njegov Rečnik kamenom temeljcem“ (u Baugh/Cable 1993: 268-269). U časopisu *London Chronicle* iz 1757. o Džonsonovom rečniku između ostalog piše:

... ovaj *Momentum Aere Perennius* koji je podigao u čast svog maternjeg jezika, mislimo na njegov Rečnik, u kome je ispunio potrebu za akademijom lepe književnosti, i izveo čuda da bi se utemeljila naša gramatika, i ustanovilo (utvrdilo) određeno značenje reči, za koje se zna da po svojoj prirodi imaju nestabilne i promenljive osobine. Stoga zahvaljujući njegovom radu naši pisci poput Drajdena, Adisona i Poupa neće postati zastareli i nerazumljivi kao Čoser. (citirano u Wells 1973: 44)

Džonsonov biograf Bozvel (Boswell 1906: 8-9) govori o njemu kao o „čovjeku koji je obezbedio stabilnost jeziku svoje zemlje,“ dok je u časopisu *Gentleman* iz 1775, Kolman (Colman) izrazio ubeđenje da će Rečnik zauvek ostati „spomenik učenosti i genija njegovog autora“ (Boulton 1971: 24). Iako je sveštenik Džejms Tauer (Towers) smatrao da Rečnik ima svoje nedostatke, njegova kritika iz 1786. sadrži i reči hvale:

Njegov rečnik je plod velikog rada, i velike izvrsnosti, i nije doživeo više hvala nego što zaslužuje. Ne može se poreći da ima nedostataka, niti bi iko, ko je iole kompetentan da sudi o ovakvom delu, pretpostavio da bi bez njih mogao biti. ... Pošto je naš jezik dosegao priličan stepen savršenstva, bilo je važno da se ustanovi

zajednički standard, koji bi bar donekle težio da spreči neprestane promene kojima su jezici podložni, i time osigura veću trajnost engleskom jeziku i autorima koji pišu na engleskom. (citirano u Noyes 1955: 180)

U Predgovoru Džonson ističe da svoj plan nije u potpunosti sproveo u delo niti je ispunio sopstvena očekivanja, tako da rečnik ima nedostataka koji se tiču promenljive ortografije, pogrešne etimologije, prekratkih ili preširokih objašnjenja, itd. (Johnson 1773: 147).

Njegovi protivnici najčešće ga kritikuju zbog mana kojih je i sam bio svestan, ali su kritike ponekad i preterano stroge. Tako Kalender (Callender) kritikuje Džonsona zbog njegovog „zapanjujućeg neznanja“ i „ograničene načitanosti“, a o Rečniku kaže da „Doktorove stranice odbijaju pogled čitaoca svojom beznadežnom sterilnošću i groznim siromaštvom“ (citat u Boulton 1971: 24); dok se Arčibald Kembel (Archibald Cambell) u delu *Lexiphanes* podrugljivo osvrće na Džonsonov rečnik i smatra da dobrim piscima rečnik uopšte nije potreban (citat u Tucker 1961: 112). Džon Horn Tuk (John Horne Tooke), etimolog i Džonsonov savremenik, bio je još kritičniji prema njegovom rečniku:

... njegov Rečnik je veoma nesavršen i pun nedostataka, i najmanje vredan od svih njegovih dela ... njegova *Gramatika* i *Istorija* i Rečnik onoga što *on naziva* engleski jezik, su u svakom pogledu (osim većeg dela poslednjeg) istinski dela vredna prezira; ... Skoro jedna trećina Rečnika je jezik Hotentota koliko i Engleza, i ne bi bila teška stvar tako prevesti bilo koji od najrazgovetnijih i najpopularnijih brojeva [časopisa] *Spectator* na jezik ovog Rečnika, tako da nijedan jedini Englez, iako dobro poznaje svoj jezik, ne bi moga da razume i jednu jedinu rečenicu. (citirano u Boulton 1971: 118)

Tuk je takođe smatrao da Džonson nije kompetentan za takav leksikografski poduhvat tako da je „rečnik najuzaludniji rad ponuđen javnosti“ (*ibid.*), a Džejms Bernet (James Burnett, Lord Monboddoo), škotski sudija i antropolog, smatrao je da je Džonson samo običan pedant, i da izrada rečnika ne „iziskuje nikakvu genijalnost“ (citat u Tucker 1961: 122).

Jedan od najvećih američkih leksikografa, Noa Vebster, imao je vrlo ambivalentan stav prema Džonsonovom rečniku. S jedne strane smatrao je da je veći deo rečnika dobro urađen, tako da se u svom leksikografskom radu u znatnoj meri oslanjao na Džonsonovo delo. Međutim, Vebsterov cilj bio je da nadmaši Džonsona, što ga je navodilo da istovremeno ističe i kritikuje mane njegovog rečnika. U predgovoru svog prvog leksikografskog dela iz 1828. Vebster između ostalog navodi da su brojni citati koji predstavljaju ilustracije definicija nepotrebni jer su značenja većine reči sasvim razumljiva, te postavlja pitanje „kome su potrebni odlomci tri autora, Nola, Milтона i Barklija da bi se dokazalo ili ilustrovalo doslovno značenje reči *ruka*“ (citat u Friend 1967: 42).

Vebster je upravo kritikovao ono što će postati osnova za izradu Oksforskog rečnika, tj. da se uz pomoć prikladnog broja citata ilustruje dijahronijski razvoj oblika i značenja leksema.

Suprotno Websteru, drugi veliki američki leksikograf, Džozef Vuster, u predgovoru svog rečnika (Worcester 1847: lxiv) izražava nepristrasnije mišljenje o Rečniku i navodi da je „od vremena kada je prvi put izdat smatran standardom engleskog jezika mnogo više nego bilo koji drugi“.

Bez obzira na nedostatke rečnika koje su kritikovali savremenici i potonji leksikografi, Džonsonova posmrtna slava i veličina njegovog leksikografskog dostignuća obezbedila je rečniku status nepogrešivog autoriteta. Shodno tome, kasniji leksikografi stalno su bili u poziciji da usavršavaju Džonsona, i „sve dok ideja standardnog i standardizujućeg rečnika nije dovedena u pitanje – retko su bili u mogućnosti da ostvare originalno i nezavisno delo. Njihova frustracija što moraju da popravljaju delo čoveka koji ih je pretekao, a koga su smatrali nepažljivim ali talentovanim amaterom, bar delom objašnjava njihove osvetničke kritike“ (Boulton 1971: 25).

Vrednost Džonsonovog rečnika mora se procenjivati u kontekstu perioda u kome je nastao. Uprkos nedostacima kao što su npr. greške u ortografiji, nepoznavanje etimologije, dugačke rečenice od preko 250 reči, itd. (vidi Sledd/Kolb 1955), ovaj rečnik predstavlja 'remek delo' svog doba. Stoga je bio u opštoj upotrebi čitav vek, a nakon izvesnih revizija koristio se sve do 1900.

Džonson je doživeo pet izdanja svog rečnika, a vredno pomena je četvrto izdanje iz 1773. koje je sam dosta revidirao. Pored toga jeftinija kvarto izdanja pojavljivala su se u pravilnim intervalima nakon njegove smrti. Bilo je nekoliko interesenata koji su želeli da obogate ili usavrše Džonsonov rečnik, a to je uspelo Henriju Džonu Todu (Henry John Todd) koji je to učinio 1818. i 1827. Džonson-Tod rečnici bili su popularni i u Engleskoj i u Americi.

Autoritet ovog rečnika u javnosti bio je toliko veliki da je Parlament 1880. potpuno odbacio jedan predlog zakona zato što je sadržao reč koja se nije nalazila u „Rečniku“ (Whitehall 1963: 6).

Džonsonovo delo predstavlja prvi pokušaj da se zaista sprovedu leksikografski principi. Pored toga, sam Rečnik je još od prvog izdanja pokazao da je engleski jezik vredan proučavanja i dublje analize. Takođe je predstavljao prethodnicu moderne leksikografije koja doživljava vrhunac sa Oksfordskim rečnikom (*Oxford English Dictionary*). Prvi urednik ovog rečnika Džejms Mari (James Murray) koji je od 1879. radio na njemu punih 38 godina, bio je Džonsonov veliki poštovalac. Tokom svog rada imao je pored sebe uvek otvoren Džonsonov rečnik, tako je u Oksfordski rečnik uključeno oko 1700 Džonsonovih definicija koje nose oznaku „J“.

Iako Džonsonov rečnik već dugo nije u širokoj upotrebi, u današnje vreme nisu ga zaboravili moderni lingvisti, leksikografi i poštovaoci engleskog jezika. Delo ovog leksikografskog genija još uvek predstavlja nepresušan izvor za dalja istraživanja.

LITERATURA

- Baugh, A. C. & T. Cable. 1993. *A History of the English Language*, 4th edition. London: Routledge.
- Bolton, W. F. (ed.). 1966. *The English Language. Essays of English and American Men of Letters 1490-1839*. Cambridge: The University Press.

- Bolton, W. F. 1972. *A Short History of Literary English*, 2nd edition. London: Edward Arnold.
- Boswell, J. 1906. *The Life of Samuel Johnson*. London: Everyman's Library.
- Boulton, J. T. (ed.). 1971. *Johnson – the Critical Heritage*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Edwards, J. R. 1995. *Multilingualism*. London: Penguin.
- Friend, J. H. 1967. *The Development of American Lexicography 1798-1864*. The Hague: Mouton.
- Johnson, S. 1746. The Plan of a Dictionary of the English Language. In T. Crowley (ed.). 1991. *Proper English?* London: Routledge, 45-62.
- Johnson, S. 1773. Preface to *A Dictionary of the English Language* (1755). In W. F. Bolton (ed.). 1966. *The English Language. Essays of English and American Men of Letters 1490-1839*. Cambridge: The University Press, 129-56.
- Landau, S. I. 1989. *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge: CUP.
- Mugglestone, L. 1995. 'Talking Proper'. *The Rise of Accent as Social Symbol*. Oxford: Clarendon Press.
- Noyes, G. E. 1955. The Critical Reception of Johnson's *Dictionary* in the Latter Eighteenth Century. *Modern Philology* LII, 175-91.
- Sledd, J. H. & G. H. Kolb. 1955. *Dr. Johnson's Dictionary. Essays in the Biography of a Book*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Tucker, S. 1961. *English Examined*. Cambridge: The University Press.
- Wells, R. 1973. *Dictionaries and the Authoritarian Tradition*. The Hague: Mouton.
- Whitehall, H. 1963. The Development of the English Dictionary. In L. P. Dean & K. G. Willson (eds.) *Essays On Language and Usage*. New York: Oxford University Press, 3-10.
- Worcester, J. 1847. *A Universal and Critical Dictionary of the English Language*. Boston: Hickling, Swan, and Brewer.

SUMMARY

SAMUEL JOHNSON'S DICTIONARY OF THE ENGLISH LANGUAGE

This text is written to mark the 300th anniversary of Samuel Johnson's birth, and it deals with Johnson's *Dictionary of the English Language*. In *The Plan of a Dictionary of the English Language* Johnson outlined his intentions and the methods he was going to use while compiling the dictionary, but in the Preface of the first edition published in 1755, he admitted that during the seven-year work he became aware of the realities of his task and had to give up the prescriptive role. Despite the weaknesses of his work, and negative attitudes that some of his contemporaries expressed, Johnson's *Dictionary* was the first dictionary compiled on lexicographic principles. It was considered a standard of the English language and was widely used for decades.

KLJUČNE REČI: rečnik, leksikografija, standard, engleski jezik.